

עלייה, קליטה ועיצוב החברה והתרבות במדינת ישראל

רקע:

יהודים הגיעו לישראל בגלי עלייה עוד לפני שהמדינה הוקמה. העלייה הראשונה החלה כבר במאה ה-19 (החל מ-1881). העליות היו תמיד השיטה העיקרית להגדלת הישוב היהודי בארץ.

העלייה הייתה למעשה גל הגירה מרוכז לאורך תקופה יחסית קצרה (מספר חודשים עד שנים). היא התרחשה מאזור מסוים (לעיתים מספר אזורים במקביל), וקרטה ממניעים שונים. במרבית המקרים, ארגונים ציוניים היו מעורבים בהעלאת היהודים מארצות מוצאם.

מיד לאחר סיום המנדט הבריטי ועם הקמת מדינת ישראל (מאי 1948), נפתחו שערי הארץ החסומים בפני עולים יהודים מכל העולם. אחד העקרונות המרכזיים של מגילת העצמאות היה קליטת עלייה (במגילת העצמאות נכתב: "ישראל תהיה פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות").

בשנת '48 חיו בישראל 650,000 יהודים. מיד לאחר הקמת המדינה עלו לישראל 700,000 יהודים שהגיעו בעיקר מאירופה.

במשך 50 שנים לאחר מכן, מדינת ישראל המשיכה לקלוט גלי עלייה רחבים של עולים יהודים מעת לעת. לאורך השנים, שילוב העולים החדשים בחברה הישראלית המתפתחת היה אחד האתגרים הגדולים ביותר שעמדו בפני הממשלות והחברה הישראלית, כיוון ששילוב זה כלל תחומים כמו רכישת שפה, שילוב תעסוקתי, שילוב תרבותי ודתי, בנייה של יישובים חדשים או ביסוס של יישובים קיימים ועוד.

במהלך עשרים השנים הבאות הגיעו מספר גלי עלייה גדולים בהיקפם לישראל:

- בתחילת של שנות ה-50 – 210,000 עולים שהגיעו בעיקר ממרוקו, מצרים ומזרח אירופה.
- בשנות ה-60 – 200,000 עולים שהגיעו מארצות צפון אפריקה ודרום אמריקה. ובהמשך עוד 200,000 עולים שהגיעו ממדינות צפון אפריקה וממדינות מערב אירופה וארה"ב. גל עלייה זה התעצם כתוצאה מניצחונה של מדינת ישראל במלחמת ששת-הימים.

• דפוס עליה וקליטה בשנות החמישים והשישים

בשנים מתום מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים גדלה מאד האוכלוסייה בישראל, כתוצאה מגלי העלייה של שנות החמישים וראשית שנות השישים. ב-1950, נחקק חוק השבות שעודד כל יהודי (למעט הגבלות מסוימות) לעלות לארץ. מדינת ישראל היתה צריכה במקביל לדאוג הן לקליטתם ושילובם של העולים והן לבעיות הכלכלה והביטחון של ישראל.

הגורמים לעלייה:

א. עולים מארצות אירופה

מרבית העולים שהגיעו מאירופה בשנים הראשונות, היו ניצולי שואה. מדובר באנשים שנותרו חסרי בית ולא רצו להישאר באירופה ובמקומות שהפכו להיות בתי קברות של משפחתם. הם גם חששו להישאר באירופה בגלל האנטישמית שהיתה לאחר המלחמה. בשנים 1955-1960 הושפעו גלי העלייה מן התסיסות והמרידות האנטי סובייטיות במדינות אירופה שהיו תחת שליטת ברה"מ

. עולים מארצות האיסלאם (70% מיהודי ארצות האסלאם עלו למדינת ישראל*)

- **הקמת מדינת ישראל** - הקמת מדינת ישראל גרמה לשמחה בקרב היהודים בארצות האסלאם. חלקם ראו בהקמת המדינה אות מבשר לבוא המשיח.
- **התעצמות הסכסוך הערבי-ישראלי** - בשנים שלאחר מלחמת העולם השניה ומאז מלחמת העצמאות, השפיעה על היחס ליהודים בארצות האיסלאם. התרבו הפגיעות ביהודים אלו.
- **תהליך הדה-קולוניזציה** - תהליך העצמאות של מדינות האסלאם והשחרור ממדינות המערב הביא לפגיעה במעמד של היהודים בארצות אלה.
- **שינויים בדפוס הפעילות הציונית** - בתקופה זו הציונות הפכה מציונות "תרבותית" לציונות "מגשימה". הדבר בא לידי ביטוי בגדילה של מספר השליחים הציוניים שהגיעו לארצות ערב כדי לעודד את הציונות בארצות אלה.

דפוסי ארגון העלייה למדינת ישראל מארצות האסלאם:

המטרה המרכזית של הציונות היתה שכל בני הלאום היהודי ישובו לחיות במדינה ריבונית בארץ ישראל. ברוח זו נוצר גם חוק השבות. מדינת ישראל ראתה עצמה מייצגת ואחראית על כל היהודים בתפוצות השונות.

- **חיסול גלויות - עליית הצלה (עיראק, לוב, תימן):** מדובר בתפוצות, שהיתה סכנה להמשך קיומן בגולה, והחליטו להעלותם באופן מיידי, למרות הקשיים מהם סבלה החברה בישראל באותה עת. העלייה ממקומות אלו בוצעה במהירות רבה יחסית, ותוך כשנתיים או שלוש חוסלו הגלויות בתימן (מבצע "על כנפי נשרים"), עיראק (מבצע "עזרא ונחמיה"). מבצע חיסול גלויות הקיף כשני שלישי מכלל העלייה מארצות האסלאם בשנים 1948-1952.
- **העלייה המבוקרת:** הדפוס השני של העלייה היה של עלייה מבוקרת. על פי דפוס זה, קבלה המדינה עולים שעמדו במספר תנאים כמו: גיל, מספר נפשות במשפחה וכשירות רפואיות. הסיבות לנקיטת דפוס זה היו, הקשיים בארץ לקלוט את העלייה הגדולה בבת אחת, גודלן של הקהילות, ומצב הבריאות של היהודים בארצות אלה. תהליך זה גרר אחריו ביקורת. המבקרים טענו שהסלקציה מנוגדת לחוק השבות, כי החלשים נשארו מאחור ללא מפרנס וכי התרחש עקב כך פיצול משפחות.
- **העלייה החשאית:** דפוס זה מתקשר גם לדפוס הראשון - עליית הצלה. מדובר בעלייה שנעשתה בחשאיות תוך הברחה של עולים דרך גבולות וסיכון כל המעורבים בעלייה. עלייה כזו התבצעה מסוריה, לבנון ומצרים, אך ההברחה דרך הגבולות מארצות אלה היתה קשה ולכן לא היה מדובר ביהודים רבים. לעומת זאת במרוקו היתה ההצלחה גדולה יותר. יהודים הוברחו בכל הדרכים האפשריות, בים באוויר וביבשה, ולעיתים תוך תשלום שוחד לשליטים מקומיים.

ממשלת ישראל היתה צריכה להתמודד ולתמרן מצד אחד עם הקשיים בבניית המדינה והחברה החדשה בארץ, ומצד שני עם הלחצים והצרכים שהתעוררו בתפוצות באותו זמן.

יעדי הקליטה

השיקולים המשפיעים על תהליך הקליטה:

פיזור – המעברה הייתה יישוב זמני שבו שוכנו העולים. המעברות הוקמו ברחבי הארץ על מנת לפזר את העולים ברחבי הארץ ולמנוע את ריכוזם במרכז.

ביטחון – הוקמו יישובים באזורים הקרובים לגבול, על מנת למנוע ממסתננים ערביים לחדור לשטח מדינת ישראל ולבצע פיגועים.

כור היתוך - מדינת ישראל שאפה ליצור מן העולה "אדם חדש" = חלוץ שמסייע לבניית המדינה החדשה. המדינה ניסתה לקיים מציאות של "שלילת הגלות" וביקשה ליצור בישראל "כור היתוך". על פי תפיסה זו, אמור היה העולה להתנתק משורשיו ומקורותיו שבגולה, ולאמץ את הערכים החדשים- המשותפים של החברה החדשה.

הערכים של "החברה החדשה" כונו באופן טבעי על ידי מי שכבר חי בארץ תקופה ארוכה, כלומר ע"י האשכנזים שבנו את החברה היהודית לפני הקמת המדינה. המדיניות של כור היתוך ומיזוג גלויות נעזרה במערכת החינוך ובצבא כדי להשיג את היעדים שלה.

מימוש מדיניות "כור היתוך" הוטלה על שתי מערכות במדינה – מערכת החינוך וצה"ל:

א. מערכת החינוך – הרצון להפוך את העולים החדשים ל"צברים" הצריך מערכת חינוך המונית, שתעסוק בלימוד השפה העברית ובהנחלת הערכים הציוניים לעולים. פעולה נוספת הייתה הפיכת החינוך לחינוך חובה וחינוך ממלכתי.

ב. גיוס לצה"ל – חובת גיוס לצבא לכולם, ובצבא – מעמד שווה לכולם.

קשיים והתמודדות המדינה בקליטת העולים

1. בעיית הדיור

אחת הבעיות החמורות שעמדו בפני העולים היתה בעיית הדיור. לעולים החדשים לא נמצאו מספיק מקומות דיור בישובים הקיימים. קצב העלייה היה גדול, ולא יכלו לבנות מבני קבע בקצב כה מהיר.

המדינה שאפה לפתור את בעיית העולים ולענות במקביל על בעיה לאומית אחרת: הבטחת גבולות המדינה, פיזור של האוכלוסיה בכל שטחי הארץ, והבטחת האופי היהודי של אזורים מסוימים בארץ בהם היתה התיישבות יהודית דלילה.

בעליות הקודמות, לפני הקמת המדינה, ה"חלוצים" חשבו שחלק מהיעוד שלהם הוא להתיישב באזורים מרוחקים. בעליות של שנות ה-50 וה-60 העולים יושבו על ידי הממשלה באזורים אלה, גם אם זה לא היה לרוחם

בעיית הדיור נפתרה בשלבים: שלב ראשון - דיור זמני - המעברות

בשנים הראשות לעלייה הגדולה, מצאה המדינה פתרונות זמניים לעולים שהגיעו. עולים הוכנסו לבתים נטושים של ערבים, למחנות צבא בריטיים ועוד. כשאלה התמלאו, הוקמו מעברות. המעברות נועדו להיות שיכון זמני לעולים עד למציאת פתרון דיור חליפי. התנאים במעברות היו בדר"כ קשים. תנאי ההיגיינה היו גרועים והשירותים נתנו לאחר המתנה ארוכה. יש לציין, שלמרות שבמעברות שהו עולים מכל התפוצות, רוב העולים שנשארו בהם תקופה ארוכה היו מארצות האסלאם. חלק הפכו לעיירות פיתוח או לשכונות בערים.

רוב המעברות חוסלו בין השנים 1952-1956. כדי לחסל את המעברות, העולים הופנו על ידי הממשלה ליישובי ספר (לדוגמא בגליל ובאזור ירושלים) וחלקם הופנו לאזורים בהם הממשלה חשבה שיש לחזק את ההתיישבות.

שלב שני - הפניית העולים ליישובי קבע

עיירות פיתוח: הפניית העולים לקליטה בעיירות פיתוח, נבעה ממספר שיקולים וביניהם הרצון ליצור מרכזים עירוניים שמפוזרים ברחבי הארץ. הדבר ענה גם על מדיניות פיזור האוכלוסין של הממשלה. בין השנים 1948-1963, הוקמו בארץ כשלושים עיירות פיתוח מן הדרום לצפון. האוכלוסייה בערים אלו היתה ברובה מארצות האסלאם, והן הפכו להיות מוקד של תסכול וקיפוח.

התיישבות חקלאית: המדינה בקשה להשיג שתי מטרות חשובות בהתיישבות החקלאית-פיתוח מקורות המזון לאוכלוסייה הגדלה בארץ וביסוס גבולותיה החדשים של הארץ. בשנותיה הראשונות של המדינה, הוקמו כ- 200 ישובים חקלאיים, רובם מושבים.

2. התחום הכלכלי- בעיות והתמודדות

המדינה החדשה שנוצרה היתה צריכה להתמודד בבת אחת עם מספר בעיות: עם המלחמה נגד צבאות ערב, עם מחסור במשאבים כלכליים ועם עלייה המונית. הבעיה הכלכלית הפכה לבעיה מרכזית: כיצד ניתן יהיה לספק מזון, ציוד ושירותים למדינה שמתפתחת בקצב עצום. תוך מספר שנים הפך מספר הנקלטים לגדול מזה של הקולטים. כמו כן, היו עולים רבים שהיו זקוקים לשירותי רווחה של המדינה.

סוג אחר של בעיות היה תלוי בעולים עצמם. רבים מן העולים הגיעו חסרי כישורים להשתלב במשק המערבי: רמת השכלה נמוכה, חוסר בהשכלה מקצועית וכדומה. לכן, למרות שרבים מהם היו מובטלים, הם התקשו להשתלב בכלכלה הישראלית המתפתחת.

המדינה העסיקה עולים רבים בעבודות דחק – עבודות יזומות כמו סלילת כבישים. היה ניסיון למצוא עבודה לכל עולה. מצב זה גרם לתסכול אצל העולים. בעוד שהעלייה שלהם לארץ הייתה בכוונה לשפר את מצבם, קרה לעיתים ההפך.

כדי לשלוט בכלכלה ומצד שני לאפשר הספקת מצרכים חיוניים לכל אזרח, הנהיגה

מדינת ישראל את מדיניות הצנע (1949):

על פי שיטה זו חולקו תלושים לחלוקת מצרכים חיוניים באופן שווה לכל תושבי הארץ. המדינה הטילה פיקוח חמור על המחירים והשכר. מדיניות הצנע אומנם ביקשה ליצור שוויון בין תושב וותיק לחדש, אך עד מהרה התפתח בעקבותיה שוק שחור בו יכלו עשירים ומקורבים להשיג מה שלא התאפשר לכל האחרים. בנוסף, האבטלה נותרה גבוהה, ביקורת חמורה התעוררה בקרב חלק מן המפלגות על כך שמשטר הצנע בולם את ההתפתחות הכלכלית של מדינת ישראל. ב-1952 ביטלה הממשלה את מדיניות הצנע והנהיגה מדיניות כלכלית חדשה. מדיניות זו הטילה קיצוצים על הוצאות הממשלה והגבילה את העלייה. במקביל הוצעו תמריצים למשקיעים פוטנציאליים מחו"ל; הון זר (שהיה חיוני ביותר למשק הישראלי) הגיע בתקופה זו משלושה מקורות עיקריים: ממשלת ארה"ב, הקהילות היהודיות בעולם והסכם השילומים מגרמניה. פעולות אלו תרמו לייצובו של המשק הישראלי בשנות החמישים.

3. הבעיה העדתית

בעיה זו היתה לאחת הבעיות המרכזיות ואולי ארוכת הטווח ביותר, מבין הבעיות שנוצרו בעקבות העלייה ההמונית. תחושות של מתח ועוינות נוצרו בין מי שהשתייך ל"ישראל השנייה" לבין מי שהשתייך ל"ישראל הראשונה". הרוב האשכנזי, פיתח דעות קדומות לגבי עולי ארצות האסלאם. הוא ביקש ליצור כור היתוך חברתי ותרבותי, ומיזוג התרבות שהביאו עולי ארצות האסלאם בתרבות האירופית המובילה.

קשייהם של עולים רבים מארצות האסלאם להשתלב במשק הישראלי המודרני, המגורים בעיירות פיתוח, במושבים מרוחקים, ובשכונות מסוימות בערים, גרמו לתסכול רב ולתחושת קיפוח חריפה. כל זאת התפתח למרות שהממסד האמין שהוא עושה למען עולים אלה כמיטב יכולתו. תחושות אלה הביאו לפרוץ אירועי ואדי סאליב.

אירועי ואדי סאליב

מהלך האירועים: מקור האירועים בואדי סאליב שבחיפה התחתית, שכונת עוני בה רוב הדיירים היו עולים מארצות המזרח. ראשית האירועים היא בפיזור של תגרה אלימה על ידי המשטרה, במהלכה נפצע אחד המעורבים. בעקבות שמועת לא מבוססות שהאיש נפטר, יצאו התושבים להפגין נגד המשטרה. ההפגנה הפכה לאירוע אלים בו ניזוקו מכוניות וחנויות, ונפצעו שוטרים ומפגינים. השוטרים פרצו לדירה שבה התבצרו מנהיגי המרד בואדי, ובדירה נורתה יריה על ידי ראש הקבוצה דוד בן-הרוש. מואדי סאליב התפשטו המהומות למקומות אחרים בארץ (באר-שבע, מגדל העמק). מנהיגי המרד נעצרו והועמדו למשפט.

בעקבות המהומות, הוקמה ועדת חקירה. הבולט מן המופיעים בפני הועדה, היה דוד בן הרוש שסיפר את סיפורו האישי בו באה לידי ביטוי תחושת קיפוח ואפליה.

על איזה רקע פרצו אירועי ואדי סאליב?

במאורעות ואדי סאליב באו לידי ביטוי רגשות התסכול והקיפוח של בני עדות המזרח, ובעיקר של עולי מרוקו, שרבים מהם סבלו ממצב קשה ביותר. רבים מהם התפרנסו מעבודות זמניות ובדוחק, גרו בשכונות עוני צפופות או בעיירות פיתוח מרוחקות. עולי מרוקו היו מרירים גם בגלל מדיניות הסלקציה (עלייה מבוקרת) שהונהגה כלפיהם במיוחד, והקרע שיצרה מדיניות זו ממשפחותיהם. היתה לעולים המזרחיים, ובעיקר ממרוקו, תחושה שהעולים האשכנזים מסתדרים טוב יותר ומהר יותר מהם.

עולי ארצות האסלאם גיבשו תדמית סטריאוטיפית של האשכנזים הנמצאים מעליהם, מקפחים אותם, לוקים בגזענות ואשמים במידה רבה בעיותיהם הכלכליות והחברתיות.

השלכות אירועי ואדי סאליב על החברה הישראלית:

מנהיגי המרד ניסו להקים רשימה עצמאית לכנסת אך ללא הצלחה. למרות זאת הממשלה, ומפא"י שהיתה בשלטון, החלה להרהר מחדש במדיניות החברתית של המדינה.

בעקבות המהומות, ומכיוון שהיה מדובר בתקופה שלפני בחירות, הוגדל התקציב לשיכון מפוני המעברות, הוגשה הצעת חוק למענק למשפחות ברוכות ילדים, והחלו לתכנן קורסים מקצועיים שייעו לחיילים משוחררים לרכוש מקצוע. הדבר השפיע גם על המפה המפלגתית: המפלגות השונות הגדילו את מספר הנציגים בני עדות המזרח.

מאורעות ואדי סאליב יצרו גם ויכוח בחברה הישראלית, שהיה לו ביטוי בעיתונות. היו שטענו כי אכן הציבור המזרחי סובל מאפליה ומקיפוח על רקע עדתי, ואילו האחרים טענו כי הסיבה

למצב הירוד של העולים תלויה בכישוריהם, ועובדה היא, כי עולים חזקים יותר היגרו לצרפת וארצות אחרות.

למרות שבטווח הקצר ירדה השאלה העדתית מסדר היום, ניתן לראות באירועים את ניצניה של תנועת הפנתרים השחורים שהעלתה את שאלת הקיפוח העדתי לסדר היום בראשית שנות השבעים.

כור ההיתוך

הנהגת המדינה שאפה ליצור במדינת היהודים (גם לפני הקמתה) דמות של 'יהודי חדש' - "צבר". הצבר הישראלי נועד להיות דמות שהעולים יתחנכו וילמדו להתנהג כמוה; דמות הצבר הישראלי התאפיינה באישיות עצמאית וחזקה, 'מלח הארץ', חילוני, כוח יצרני שיכול לעבוד את האדמה ולהגן על עצמו ועל המדינה. דמות 'הצבר' הושפעה כמובן מהדימוי של צמח הצבר (=קקטוס) – צמח קוצני ועמיד שמסוגל לחיות אפילו בתנאי מדבר קשים.

דמות 'הצבר' נוצרה כחלק מתפיסת 'שלילת הגולה' ששלטה בא"י החל מראשית העליות לארץ - הרצון ליצור את "היהודי החדש" סתר את קיומו של היהודי הגלותי. המחשבה ש'הצבר הישראלי' יכול להיווצר גם במסגרת של גלי הגירה המוניים מרחבי העולם ומתרבויות שונות, התאפשרה כתוצאה גישה שנקראה "כור ההיתוך" (=כור היתוך הוא התנור בו מתיכים מתכות לכדי תערובת אחידה, הביטוי כור היתוך מתאר מקום שבו מתמזגים יחד דברים שונים).

עפ"י תפיסתו של בן גוריון, ממעצבי רעיון "כור ההיתוך" (שגם הייתה ביטוי נוסף לגישת 'הממלכתיות' שהנהיג בן-גוריון), יש להנחיל לעולים ארצה את המורשת של היישוב: ציונות, חלוציות, אהבת הארץ וערכים מתוך התרבות המודרנית המערבית. באמצעות החינוך והשירות בצבא ההגנה לישראל, תיווצר אומה ישראלית חדשה, השונה מהתבנית המסורתית שהביאו איתם עולים מארצות העולם.

אם כן, **מטרת גישת "כור ההיתוך"** הייתה לשמור על אופי החברה שנוצרה בישראל. היה ברור שבמהרה יהיו יותר עולים מאשר ותיקים, ולכן תפקידו של "כור ההיתוך" היה לוודא שהחברה בישראל לא תאבד את משמעותה כחברה ישראלית. כדי לאחד בין המוני העולים ממקומות שונים, היה צורך בהגדרת הזהות האחידה הרצויה.

אולם גישה זאת, שלא הגיעה מתוך שיתוף פעולה של העולים, יצרה תחושות של קיפוח ודיכוי אצל העולים שנדרשו לשנות את אורחות חייהם: החלפת שמות לשמות "עבריים-

ישראליים", דיכוי מאפיינים עדתיים (מנהגים/מוזיקה וכד') והחלפתם במנהגים ה"ישראליים", החלפת אופי הלבוש, גזיזת פאות וזקנים ועוד.

11.4.1 הסיבות שהניעו את מנהיגי היישוב להנהיג את מדיניות "כור ההיתוך":

- **שאיפה לאחידות תרבותית – מנהיגי היישוב שאפו לייצר חברה אחת הומוגנית, עם מאפיינים**
- **[ברורים, כדי לייצר חברה כזו היה צורך "להתיך", למזג את היהודים שהגיעו מהגלויות השונות ולגבש חברה חדשה בישראל. גישה זו נבעה בעיקר מחשש שעולים בעלי תרבויות שונות לא יאמצו את התרבות שאפיינה את בני היישוב היהודי בא"י לפני קום המדינה ובכך לא ימשיכו את מורשת היישוב.**
- **מדרג תרבותי – תפיסת כור ההיתוך האמינה שיש תרבות רצויה יותר וישנם מאפיינים שצריך לעקור. ההנהגה שעמדה בראש המדינה חשה רגשות של התנשאות אל מול העולים החדשים, וכתוצאה מכך, העולים החדשים נאלצו לוותר על מנהגים ומאפיינים מרכזיים של התרבות המקורית ממנה הגיעו.**